
ותועממשמ תאו והנבמ תא תובצעמכ גפ רומזמב תופדרנהו תורווחה תונושלה / Psalm 83

Author(s): ץרלקס מירמ and Miriam Sklarts

Source: *Beit Mikra: Journal for the Study of the Bible and Its World* / תע-כתכ :ארקמ תיב / ד"עשת, ומלועו ארקמה רקחל / 2014, pp. 71-84

Published by: Bialik Institute, Jerusalem / מילשורי, קילאיב דסומ

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23975220>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Beit Mikra: Journal for the Study of the Bible and Its World* / :-

הלשונות החוזרות והנרדפות במזמור פג כמעצבות את מבנהו ואת משמעותו

מרים סקלרץ

מזמור פג¹ הוא תחינה לאומית,² וייחודו שהוא נאמר בעת סכנת השמדה מוחלטת לעם ישראל מהתאגדות של אויבים רבים יחדיו.³ בספרות

* תודתי נתונה לוועדת המחקר של מכללת אורות ישראל על תמיכתה הנדיבה ולד"ר עדיאל כהן על הערותיו החשובות.

1 המזמור חותם רצף של אחד עשר מזמורים המיוחסים לאסף, והם רובו של החומש השלישי בספר תהלים. עוד מזמור המיוחס לאסף הוא מזמור נ שבחומש השני של תהלים. על מזמור פג כמסכם את מזמורי אסף ואת המזמורים האלהיסטיים ראה וובר, מזמור פג; זנגר, תהלים, עמ' 345-346.

2 ברין, תהלים, עמ' 60.

3 מניית שמותיהם של אויבי ישראל במהלך המזמור עשויה ליצור את הרושם שרקעו ההיסטורי ניתן לזיהוי מדויק. אלא שהצטרפות כל האומות הנזכרות לקואליציה מאוחדת נגד ישראל בזמן נתון כלשהו מקשה באיתור רקע היסטורי ספציפי למזמור, שכן אין כל תיעוד למשבר לאומי שבו כלל האומות המפורטות נועדו יחדיו כדי למחות את ישראל. ואכן בספרות המחקר הועלו הצעות שונות ומגוונות בדבר שיוכו ההיסטורי של המזמור. העובדה ששני האירועים ההיסטוריים המאוחרים ביותר המתוארים במזמור הם ניצחונותיהם של השופטים ברק וגרעון (פס' 10-12), ושמות העמים הנזכרים ואופיים הנורוי (פס' 7-9) עשויים להורות שהמזמור הוא מן היצירות הקדומות של הספרות המזמורית – לכל המאוחר בתקופת השופטים – ראה ברין, תהלים, עמ' 60-61. גישות אחרות משייכות את המזמור לימי שמואל (מזר, כנען וישראל, עמ' 139, הערה 19), לתקופת מלכותו של שאול עד מלכות חזקיהו (חכם, תהלים, עמ' ק), לימי מלכות יהושפט (רליצש, תהלים, עמ' 550-551) ולתקופת עזרא ונחמיה (בריגס, תהלים, עמ' 218-219), ויש שהציעו לשייכו לתקופת החשמונאים (קיטל, תהלים, עמ' 277-278). לסקירה רחבה יותר של הגישות השונות בתארוך המזמור ראה קראוס, תהלים, עמ' 161-162; ואן מדרן, מזמור פ"ג.

לעומת ניסיונות תארוך אלו קיימת גם גישה אחרת ולפיה לא זו בלבד שאין לנו עדויות שכל האומות הללו הקימו בתקופה אחת קואליציה מאוחדת נגד ישראל, היות שלא נדונים במזמור לא מסע מלחמתי בפועל ולא אמצעי התגוננות ממשיים נגד מסע זה,

המחקר⁴ מוסכם שהמזמור נחלק על פי תוכנו לשתי מחציות: פסוקים 2-9 מתארים את בקשת הגויים להשמיד את ישראל, ואילו פסוקים 10-19 מביאים את בקשת ישראל להיושע מאויביהם. הוצעו גם חלוקות משנה המבוססות על הקבלות תוכניות ולשוניות בין חלקי המזמור.⁵ אלא שהקבלות אלו אינן עקיבות לאורך כל חלקי המבנה,⁶ וגם לא התבררה חשיבותן להבנת המסר המרכזי של המזמור.⁷

אלא נזכרות בו רק כוונות האויב ומחשבותיו, יש להימנע ממתן ביאור היסטורי ספציפי למזמור, ויש לראות ברשימת האויבים שבו מבע אמנותי-ספרותי המייצג את מכלול האויבים הפוטנציאליים והממשיים של ישראל בעבר ובהווה (דהוד, תהלים, עמ' 273; ויזר, תהלים, עמ' 562; טייט, תהלים, עמ' 345; קראוס, תהלים, עמ' 161). עם זאת לאור ציונה של אשור במזמור והיעדרות ככל ממנו הסכימו רוב בעלי הגישה הזאת שהמזמור חובר בתקופה קדם-גלוית. גם הופמן קבע לאחרונה שהמזמור הוא יצירה טיפולוגית ואינו משקף אירוע היסטורי ממשי אך קבע את זמן החיבור בין חורבן הבית הראשון לחנוכת הבית השני (הופמן, תגובות למשברים, עמ' 29-32).

נראה שדווקא העל-היסטוריות של המזמור גרמה שגם בדורות מאוחרים הוא נמצא רלוונטי במיוחד בדור הקמת המדינה, שבו חזר עם ישראל כעם להיות מותקף מקואליציות של אויבים. ואמנם בימינו נוהגים לומר מזמור זה בהלוויות של חללי צבא הגנה לישראל ובתפילות אשכבה ואזכרה שלהם. כמו"כ נאמר מזמור זה בשעות מלחמה וביום הזיכרון לחללי צה"ל (חכם, עמ' קא, הערה 17).

4 למשל: ויזר, תהלים, עמ' 564; חכם, תהלים, עמ' צא; ברין, תהלים, עמ' 61; זנגר, תהלים, עמ' 339.

5 ראה סיכום השיטות העיקריות אצל ואן דר לוגט, תהלים, עמ' 346, והשווה לגישתו של טייט, תהלים, עמ' 346, 349 (התרגום לעברית שלי, מ"ס): "המבנה הספרותי של המזמור אינו מורכב... קיים פיתוי שלא לטרוח כלל בבירור המסר של מזמור זה שכה ממעטים באמירתו. סגנונו אינו מאופיין בתחכום רב, והוא די ישיר ופשוט. האבחנות הדקות והדפוסים המורכבים הקיימים בכמה מזמורים חסרים כאן". גם קראוס, תהלים, עמ' 160, קובע שאת מבנהו של מזמור פג ניתן לנתח בקלות.

6 אלטי, תהלים, עמ' 24. שם מוצגת הקבלה תוכנית בין כמות לא שקולה של פסוקים, ואין הקבלה תוכנית ממשיית בין האיבר הראשון לאחרון. ביקורת על אלטי מופיעה אצל אופרי, מזמור פ"ג, אך גם הוא מציג הקבלות בין כמות לא שקולה של פסוקים. וראה דהוד, תהלים, עמ' 273 וסיילר, תרגום השבעים, המציינים אינקלוזיו הנוצר בתרגום השבעים בין פסוקי הפתיחה לפסוקי החתימה בעקבות תרגום "אל דמי לך" (פס' ב) – אין דומה לך.

7 אצל ואן דר לוגט, תהלים, פעמים שהרמיון הצלילי בין המילים, שלדעתו תומך במבנה, הוא חלקי מאור, ואין כל זיקה סמנטית ביניהן, כגון: "לב" – "לבני ולוט"; "כנחל קישון" – "קלון ויבקשו". מהקבלות המבוססות על מילים שאין ביניהן זיקה תוכנית של ממש קשה להפיק מבנה בעל משמעות. וובר, מזמור פ"ג, מרבה להצביע על חזרות פונטיות, אך רק מיעוטן בעלות משמעות, כדוגמת כינוי השייכות לנוכח ה' בבית הראשון, המדגיש לדבריו את יחסי הקרבה בין ה' לעמו, וכדוגמת האותיות השורקות ש-ס-ז בבית השלישי, שלדעתו מהוות חיקוי ללחישה ולהרס של האויב. אך גם וובר אינו מציין חזרות

במאמר זה נאמץ חלוקה לארבעה בתים (2-5; 6-9; 10-13; 14-19) על פי תוכן הפסוקים, שהוצעה כבר במאה הי"ט על ידי קסטר,⁸ ונבקש להראות כיצד הלשונות החוזרות⁹ והנדרפות במזמור מעצבות בעקיבות ובשיטתיות את מבנהו ובעקבותיו גם את משמעותו.

א. לשונות חוזרות בשתי מחציותיו של המזמור

כאמור, מזמור פג נחלק לשתי מחציות: פסוקים 2-9 מתארים את בקשת הגויים להשמיד את ישראל, ופסוקים 10-19 מביאים את בקשת ישראל להיוושע מאויביהם. חלוקה זו מבוססת בעיקרה על תוכן הפסוקים ונתמכת במילה "סלה", החותמת את המחצית הראשונה של המזמור.¹⁰

במחצית הראשונה כולט הניגוד בין הרעש לדממה. קולותיו של האויב הזומם להשמיד את ישראל מוצבים מול הדממה והפסיביות של ישראל ואלוהיו.¹¹ המזמור פותח באנפורה משולשת: "אל דָּמִי... אל תחַרֶשׁ ואל תשקֹט",¹² המדגישה את תחושת המצוקה ואת הרחיפות בתביעה להפרת שתיקתו של האל. ארבע המילים המתארות את האילמות של אלוהי ישראל ושל עמו – "דָּמִי", "תחַרֶשׁ", "תשקֹט" (פס' 2), "ולא יִזְכֹּר" (פס' 5), מנוגדות לארבעה ביטויים עוינים הנשמעים מפי אויביהם: "יהמיון" (פס' 3),¹³ "יערימו סוד", "ויתַעֲצו" (פס' 4), "נועצו" (פס' 6).

משמעותיות בעקיבות לאורך כל חלקי המזמור.

- 8 קסטר, תהלים, עמ' 259-262. בחלוקה זו שני הפסוקים האחרונים (18-19) חורגים מהמבנה של ארבעה פסוקים לכל בית, וקסטר מסביר ששני פסוקים אלו מדגישים ומרחיבים את הרעיון שבפסוק 17. בשונה מקסטר, ואן דר לוגט, תהלים, רואה בשני הפסוקים האחרונים (18-19) יחידה נפרדת החותמת את המזמור, ואילו וובר, מזמור פ"ג, וגם זנגר, תהלים, רואים בשלושת הפסוקים האחרונים (17-19) יחידה נפרדת.
- 9 חכם, תהלים, עמ' קא, כבר מנה את המילים החוזרות הללו: כי (פס' 3, 6), יעץ (פס' 4, 6), אמרו (פס' 4, 13), שם (פס' 5, 17, 19), שיתמו (פס' 12, 14), אך בלי להידרש לתרומתן למבנה הכולל של המזמור.
- 10 מלצר, תהלים עמ' רט; קראוס, תהלים, עמ' 163; זנגר, תהלים, עמ' 339.
- 11 השווה: "עורה למה תישן ה' הקיצה אל תזנח לנצח" (תה' מד 24); "עד מתי אלהים יחרף צר ינאץ אויב שמך לנצח. למה תשיב ירך וימינך מקרב חיקך כלה" (שם, עד 11-12).
- 12 כל המובאות מן המקרא ומפרשנות ימה"ב לקוחות ממהדורת כהן, כתר.
- 13 לשמע הקולות הנקשרים לפועל זה ראה יש' יז 12; נט 11; תה' נט 7. הלשונות "חרש" ו"המה" מקבילות תקבולת ניגודית גם בפסוק הבא: "קירות לבי הִמָּה לי / לבי לא אחרש" (יר' ד 19).

במחצית השנייה של המזמור (פס' 10-19) בולט ביותר השימוש החוזר ונשנה בכ"ף הדמיון על מנת לבטא את הדרך התקיפה שבה דורש המשורר שיאבדו אויביו המבקשים להשמידו: "כמדִין כסיסרא כִּבִּין" (פס' 10); "כערב וכזאב וכזבח וכצלִמנע" (פס' 12); "כגלגל" ¹⁴ כקש" (פס' 14); "כאש... וכלהבה" (פס' 15). על היחס בין הפרטים הנזכרים כאן נעמוד בהמשך דברינו.

ב. חלוקת כל מחצית לשני חלקי משנה מקבילים

דיבורו העוין והזומם של האויב מובלט שוב על ידי הבאת שני ציטוטים ישירים מדבריו במרכזה של כל אחת ממחציות המזמור. שתי המובאות פותחות בלשון החוזרת "אֶמְרוּ":

מחצית א: אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יִזְכֹּר שם ישראל עוד (פסוק 5).

מחצית ב: אשר אמרו נירשה לנו את נאות אלהים (פסוק 13).

בציטוט הראשון האויב מאיים בדיבורו על עם ה', ובשני – על ארצו. שתי האמירות הישירות הללו מפי האויב, הפותחות בפועל "אמרו", מחלקות כל מחצית לשני חלקי משנה, ¹⁵ וכך מתקבלים ארבעת בתי המזמור. חלקי המשנה בכל אחת מן המחציות מקבילים זה לזה בלשונם ובתוכנם.

מחצית א (פס' 2-9) – בקשת הגויים להשמיד את ישראל:

1. ב. אלהים אל דמי לך אל תחרש ואל תשקט אל.

ג. כי הנה אויבִיךָ יהמיון ומשנאיך נשאו ראש.

ד. על-עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך.

ה. אמרו: לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד.

2. ו. כי נועצו לב יחדו עליך ברית יכרתו.

ז. אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים.

ח. גבל ועמון ועמלק פלשת עם ישבי צור.

ט. גם אשור נלוה עמם היו זרוע לבני לוט סלה.

14 השווה יש' יז 13: "ורדף כמץ הרים לפני רוח / וכגלגל לפני סופה". וראה פליקס, הצומח המקראי, ערך "גלגל", עמ' 214.

15 העיר על כך ואן דר לוגט, תהלים, עמ' 347.

מחצית ב (פסוקים 10-19) – בקשת ישראל להיוושע מאויביהם:

3. י. עשה להם כמדיון כסיסרא כיבין בנחל קישון.
יא. נשמדו בעין דאר היו דמן לאדמה.
יב. שיתמו נדיבימו כערב וכזאב וכזבח וכצלמנע כל נסיכימו.
יג. אשר אמרו: נירשה לנו את נאות אלהים.
4. יד. אלהי שיתמו כגלגל כקש לפני רוח.
טו. כאש תבער יער וכלהבה תלהט הרים.
טז. כן תרדפם בסערך ובסופתך תבהלם.
יז. מלא פניהם קלון ויבקשו שמך ה'.
יח. יבשו ויבהלו עדי עד ויחפרו ויאבדו.
יט. וידעו: כי אתה שמך ה' לברך עליון על כל הארץ.

ג. ההקבלות בין חלקי המשנה שבכל מחצית וההתפתחות ביניהם

במחצית הראשונה של המזמור המילית "כי" חוזרת בכל אחד מחלקי המשנה (2-4; 6-9)¹⁶ ומשמשת פתיחה למשפט המנמק את הבקשה מהאל לפעול נגד האויבים:

כי הנה אויביך יהמיון (פס' 3);

כי נועצו לב יחדיו (פס' 6).

שני הפסוקים מתארים את דיבורם העוין של האויבים נגד ישראל, אלא שניכרת הדרגה עולה במידת החומרה של הדיבורים. אם בחלק המשנה הראשון האויב מוזכר באופן כללי ולא מזוהה – "אויביך", "משנאיך", הרי בחלק המשנה השני מפורטים שמות האויבים, וניכר שמדובר בקואליציה רחבה וחסרת תקדים. נוסף על כך בחלק המשנה הראשון האויב יוצא נגד עם ישראל: "על עמך", "על צפוניך", "שם ישראל" במלחמה טבעית ואנושית בין שני צדדים לוחמים. אולם בחלק המשנה השני מוטעם שהאויב מעז לצאת נגד אלוהי ישראל בכבודו ובעצמו: "עליך ברית יכרותו", והמלחמה מקבלת משמעות תיאולוגית-דתית.

16 ציין זאת זנגר, תהלים, עמ' 339.

זנגר¹⁷ מציין שהקבלות אלו מדגישות שהסוגיה שעל הפרק אינה רק גורל ישראל או יחסי ה' וישראל אלא מעמדו של ה' בעצמו.

במחצית השנייה של המזמור שני חלקי המשנה (10-12; 14-18) פותחים בלשון פנייה ישירה לאל להשמדת האויב בשימוש בכ"ף הדמיון:

עשה להם כ- (פס' 10);

אלהי שיתמו כ- (פס' 14).

בחלק המשנה הראשון הדימויים לקוחים מתקדימים היסטוריים, ואילו בחלק המשנה השני הדימויים באים מעולם הטבע. נמצא שגם במחצית השנייה ניכרת עליית מדרגה במידת החומרה של הדברים מחלק המשנה הראשון לשני. בראשון העונש המבוקש הוא חזרה על מאורע צבאי-היסטורי שכבר אירע בעבר, ואילו בשני קיימים ביטויים בעלי אופי תיאופאני,¹⁸ המורים על בקשה להתערבות אלוהית קיצונית, כאילו כל כוחות הטבע נאספים ובאים לפרוע באויבי ישראל. נוסף על כך התוצאה המבוקשת בחלק המשנה הראשון היא הכרעה פיזית של האויב על מנת להצייל את ישראל, אולם התוצאה של ההתערבות האלוהית בחלק המשנה השני תביא מלבד הפגיעה הפיזית באויב גם שינוי מנטלי: "תבהלם מלא פניהם קלון"; "יבשו ויבהלו"; "ויחפרו". ויותר מזה פעולת האל תביא לשינוי מרחיק לכת בתודעתו הדתית של האויב: "ויבקשו שמך ה'... וידעו כי אתה שמך ה'".

זנגר רואה קשר סיבתי בין הדברים: לטענתו, המוטיבים התיאופאניים, שבהם התגלות ה' מתוארת בצורה מפורשת ("אלהי") ואישית ("סערך – סופתך"), הם המובילים למפגש אישי בין האויב לה' ומביאים בסופו של דבר להכרה בשמו.¹⁹ כאמור, שני חלקי המשנה הראשונים שבכל מחצית מסתיימים במשפט מדברי האויבים הפותח במילה "אמרו". וכאן מצוי מכנה משותף נוסף בין שתי מחציותיו של המזמור: בכל אחת מהן באים פעלים זהים לפני דברי האויבים ואחריהם.

מחצית א': ויתַעצו על צפוֹנִיךְ (פס' 4); אמרו... (פס' 5); כי נועצו (פס' 6).

17 שם.

18 וזיזר, תהלים, עמ' 564; קראוס, תהלים, עמ' 164; וובר, מזמור פג, עמ' 68; זנגר, תהלים, עמ' 339.

19 זנגר, תהלים, עמ' 339.

מחצית ב': שיתמו נדיבימו (פס' 12); אשר אמרו... (פס' 13); אלהי שיתמו (פס' 14).²⁰

במחצית א' של המזמור המילה "יתעצו" (פס' 4) משורשרת עם הפועל "נועצו" (פס' 6). הפועל "יתעצו" חותם את חלק המשנה הראשון, והפועל "נועצו" פותח את חלק המשנה השני, וכך נמשך תיאור התייעצות האויבים לאחר שזו הופסקה על ידי המובאה מדברי האויב (פס' 5). החזרה על השורש י-ע-ו/ן-ע-ץ לפני הציטוט ולאחריו ממסגרת את הציטוט ומבליטה את מרכזיותו במזמור.

וכך במחצית ב' של המזמור: המילה "שיתמו" חותמת את חלק המשנה הראשון (פס' 12) וגם פותחת את חלק המשנה השני (פס' 14) לאחר ההפסקה שנוצרה מהבאת דברי האויב (פס' 13). המשורר מבקש שהאל ישית את צריו כאויבים שהובסו בעבר (פס' 10-12) ולאחר מכן ממשך ומבקש שישית עליהם אסונות טבע רבים ועצמתיים (פס' 14-16) שיביאו לאבדנם.

שני הפעלים הנזכרים החוזרים בכל מחצית מלבד היותם מסגרת והדגשה לדברי האויב גם מביעים את הרעיון המרכזי שבכל מחצית: בשל "התייעצות" האויבים נגד ישראל, המתוארת במחצית הראשונה של המזמור, המשורר מבקש במחצית השנייה שה' יחדל מרדמתו ויקום ו"ישית" על אויביו כליה.

ד. הקבלה כיאסטית בין הבתים

כאמור, המזמור נחלק לארבעה בתים על פי שני חלקי המשנה שבכל מחצית. נראה שניתן להצביע על זיקה בין שני הבתים הפנימיים של המזמור – השני והשלישי, ובין שני הבתים החיצוניים של המזמור – הראשון והרביעי. אם שני הבתים החיצוניים במזמור מזכירים את האויב בלשון כללית – "אויבך", "משנאיך" (פס' 3); "פניהם" (פס' 17); "וידעו" (פס' 19), הרי שני הבתים הפנימיים נוקבים בשמותיהם של עמים ושל מנהיגים צבאיים ספציפיים, וכך מתקבל מבנה כיאסטי (א-ב-ב-א) של המזמור בכללותו. מבנה זה נתמך על ידי הקבלות בין צמד הבתים הפנימיים ובין צמד הבתים החיצוניים במזמור. שני הבתים הפנימיים (פס' 6-9; 10-12) פורטים מספר טיפולוגי של אויבים.

20 וובר ראה בשתי תופעות השרשור בין צמדי המלים מהשורש ו-ע-ץ והשורש ש-י-ת תופעות סגנוניות מקומיות נפרדות אך לא שם לב לזיקה ביניהן ועל תרומתן למבנה הכולל של המזמור.

בפסוקים 6-9 מצוינים עשרה²¹ אויבים בהווה של המזמור – אדום, ישמעאל, מואב, הגרים, גבל, עמון,²² עמלק, פלשת, צור ואשור, וכיוצא בזה בפסוקים 10-12 מועלה זיכרונם של שבעה צרים מן העבר: מדין, סיסרא, יבין, ערב, זאב, זבח וצלמנע.²³ אם כן, בכל אחד מן הבתים הפנימיים נמנה מספר שלם וטיפולוגי של אויבים. הבחירה במספרים טיפולוגיים עשויה לחזק את הדעה שאין מדובר כאן בתיאור היסטורי מדויק אלא במבע אמנותי-ספרותי.²⁴

קיים קשר של השוואה בין שני בתים אלו, כשהמשורר מבקש לרמות את גורל האויבים בהווה לאלו שבעבר, כפי שמודגש בפתחו של הבית השלישי: "עשה להם כ-" (פס' 10). יש הרואים גם קשר של ניגוד בין שני הבתים: ניגוד בין רצון האויבים להשמיד את ישראל ובין הישרדותם של ישראל חרף זממת האויבים, ולחילופין ניגוד בין האיום הנשקף בהווה מרשימת אויבים ובין הסרתו לאור התקדים של גורל רשימת האויבים מן העבר. ניגוד זה יש בו מקור של נחמה ועידוד לעם.²⁵

עוד ניתן לראות הקבלה בין שני הבתים החיצוניים של המזמור (הראשון והרביעי) הפותחים שניהם בפנייה בלשון "אל":

בית א': אלהים אל-דמי-לך אל-תחרש ואל-תשקט אל (פס' 2).²⁶

בית ד': אלהי שיתמו (פס' 14).

לעומת שני הבתים הפנימיים, שיש ביניהם קשר של השוואה בין הווה לעבר, בין הבתים החיצוניים קיים קשר של ניגוד בין מעמדם של האויבים בהווה ובין גורלם בעתיד משלוש בחינות:

21 מספר זה צוין כבר במדרש תהלים (בובר פג, ג): "עשרה אומות נאמרו בפרשה זו". הצירוף "בני לוט" (פס' 9) אינו מתאר אויב נוסף אלא משמש חזרה על אזכור מואב ועמון, הפעם על פי שם משפחתם, על מנת להדגיש שהם כוחות ראשיים במלחמה זו נגד ישראל. ראה, למשל: רד"ק לפס' 9; קסטר, תהלים, עמ' 261; ברין, תהלים עמ' 62. לזהותן של האומות הנזכרות בשיר ראה במחקרים הנזכרים לעיל, הערה 3.

22 השווה דהוד, תהלים, עמ' 275, המשמיט את עמון.

23 שופ' ד; ז-ח. קסטר, תהלים, עמ' 261 וברין, תהלים, עמ' 62, מצינים שהאומות הנזכרות באות בסדר כיאסטי: מדין-כנען-כנען-מדין. עוד מציין קסטר, תהלים, עמ' 262, שקיימת הקבלה בסדר הבאת שמות האויבים: תחילה נזכרים שרי הצבא ורק לאחר מכן המלכים: סיסרא-יבין (שופ' ד 2), ערב וזאב (שופ' ז 25), זבח וצלמנע (שופ' ח 5). והשווה וויזר, תהלים, עמ' 561, וקראוס, תהלים, עמ' 160, המשמיטים את שני השמות "זבח וצלמנע".

24 ראה לעיל הערה 3.

25 אלטי, תהלים, עמ' 25.

26 דהוד, תהלים, עמ' 273, מציין את האינקלוזיו בפסוק 2 הנוצר בין המילים "אלהים – אל".

1. בפתחת המזמור מתוארת גאוותם של האויבים: "ומשנאיך נשאו ראש" (פס' 3). הניגוד לגאווה זו הוא שפלותם הגדולה המודגשת בחתימת המזמור: "מלא פניהם קלון" (פס' 17). הלשונות "נשא ראש" ו"קלון" גם מובאות בתקבולת ניגודית בספר איוב: "לא אשא ראשי – שבע קלון" (איוב י 15).²⁷
2. התכנית שזממו האויבים נגד ישראל, כמתואר בבית הראשון בלשון: "נכחידם" (פס' 5). בניגוד לכך מתאר הבית האחרון את השמדת האויב עצמו בלשון: "ויאבדו" (פס' 18). גם השורשים "כ-ח-ד" ו"א-ב-ד" הם צמד נדרפים מקביל בספר איוב: "זכר נא מי הוא נקי אבד ואיפה ישרים נכחדו" (איוב ד 7).²⁸
3. הניגוד החשוב ביותר הוא ששאיפתו של האויב למחות את "שם" ישראל בבית הראשון של המזמור – "ולא יזכר שם ישראל עוד" (פס' 5), מתהפכת בבית החותם של המזמור לדרישה ב"שם" ה': "ויבקשו שמך ה'... וידעו כי אתה שמך ה'" (פס' 17, 19).²⁹

ה. שינוי בתודעתם של הרמויות במהלך המזמור

ההתפתחות בשאיפותיו של האויב ובתודעתו נחשפת בשלושה שלבים, המוטעמים על ידי מבנה המזמור:

- 27 וראה: "ויקנע מדן לפני בני ישראל ולא יספו לשאת ראשם" (שופ' ח 28).
- 28 זגור מציין הנגדה תוכנית בין האחרות של האומות במחצית הראשונה של המזמור ובין הפצתן כמו קש ברוח סערה וכמו התפשטות האש ביער במחצית השנייה של המזמור. אלא שהקבלה זו אינה נתמכת בלשונות המזמור, וכלל לא ברור שתאיורי הקש והרוח, היער והאש משמעם הפצה. מלשון המזמור עולה שהקש והרוח, היער והאש מטרתם להביא לכליה של האויב ולא להפצתו. כך הבינו גם המפרשים, המדגישים את חוסר-היציבות של הקש ואת הכליה המוחלטת של האש: "בפסוקנו מכוון דימוי הקש לחוסר שורשים ולהעדר יציבות, וממילא לא-יכולת לעמוד במצב קשה, הנמשל כאן לרוח" (ברין, תהלים, עמ' 64); "שהרוח נושבת בהרים ותרחח הלהבה מעץ לעץ עד שישרפו כלם" (רד"ק לפס' 15); "לאחר שביקש שיכלו האויבים ברוח, ביקש כאן שיכלו באש" (חכם, תהלים, עמ' 29); "תמונות אלו מייצגות את כל מה שהוא רגעי וחולף. הקהילה מתפללת להשמדה המוחלטת של האויב. כמשל לפסק דין של השמדה מופיע בפסוק 14 שרפת היער" (קראוס, תהלים, עמ' 163, התרגום לעברית הוא שלי, מ"ס).
- 29 חכם, תהלים, עמ' קא, טוען שהצירופים "שם ישראל" לעומת "שם ה'" רומזים ללקח העיקרי של המזמור. לדעתו, "מלחמת האויבים בישראל היא מלחמה בה' אלוהי ישראל וישראל מתפללים למפלת אויביהם, משום שבמפלה זו יתקדש שם ה' אלוהי ישראל".

1. במרכזה של המחצית הראשונה: "אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עור" (פס' 5).
2. במרכזה של המחצית השנייה: "אשר אמרו נירשה לנו את נאות אלהים" (פס' 13).
3. בחתימת המזמור: "וידעו כי אתה שמך ה' לבדך עליון על כל הארץ" (פס' 19).

המובאה הראשונה מלשון האויב (פס' 5) מתארת את שאיפתו להשמדת עם ישראל. השוואתה לציטוט השני (פס' 13) מורה על התפתחות בתודעתו של האויב מרצון להשמדת העם לרצון לרשת את ארצו, נווהו של האל. רצונו של האויב להעלים את נוכחות ישראל בציטוט הראשון מתברר אפוא כאמצעי לרשת את ארצו של האל בציטוט השני. הזיקה בין ישראל לאלוהיו מודגשת לאורך המזמור כולו: אויבי ישראל מכונים "אויבך", "משנאיך", והתאגדותם מכוונת נגד האל בעצמו: "עליך ברית יכרתו".³⁰ בהתאם לכך עם ישראל מכוונה "עמך", "צפוניך". מחויבותו של האל לעמו מודגשת הן בביטוי "צפוניך", בבחינת "כי יצפני בסֶכָה ביום רעה" (תה' כו 5), הן בצירוף "נאות אלהים" הרומז לתפקידו של האל כרועה של עמו, כמו "בנאות דשא ירכיצי" (תה' כג 2). זיקה זו מגיעה לשיאה בכך שרצונו של האויב ש"לא יזכר שם ישראל" בתחילת המזמור הופכת לשאיפה בסוף המזמור להכרת "שם ה'".

שתי שאיפותיו של האויב – "ולא יִזְכַּר שֵׁם יִשְׂרָאֵל" (פס' 5); "נירשה לנו את נאות אלהים" (פס' 13), מפנות את מקומן בפסוק האחרון לתודעה דתית ההפוכה מהן בתכלית ומובלטת על ידי חזרה על אותן הלשונות: "וידעו כי אתה שמך ה' לבדך עליון על כל הארץ". השאיפה להשמדת "שם ישראל" נהפכת להכרה ב"שם ה'", והתאוה לרשת את נווה-ארצו³¹ של אלוהים, "נאות אלהים", נהפכת להכרה בעליונותו על כל "הארץ". המילים "ארץ" ו"נווה"

30 וראה תה' סח 2; פט 11; צב 10, ורש"י למזמורנו, פסוקים 5-6: "עליך ברית יכרתו – עיצה זו אינה אלא עליך, להשכיח את שמך, שאין אתה קרוי 'אלהים' אלא לנו: 'אלהי ישראל'. ומאחר שלא יזכר שם ישראל, אף שמך הגדול אינו נזכר (ראה שו"ט פב, ג)". רעיון זה מתבטא גם בנוסחו של פסוק ז במגילה במצדה: "אלהי אדום", במקום "אהלי אדום", ראה ידין, מצדה, עמ' 116. קראוס, עמ' 162, מציין שהברית של אלוהים עם ישראל מעומתת עם ה"ברית" שכורתות האומות נגד ה' ועמו.

31 "נאות" משמעו "ארץ" (ראה ברין, תהלים, עמ' 64).

כרוכות יחדיו גם ביר' כג 3: "ואני אקבץ את שארית צאני מכל הארצות... והשבתי אתהן על נוהן".

קולו הרם והזומם של האויב שנשמע בפתח המזמור נדם בחתימתו. בסיום המזמור האויבים כבר אינם מדברים, הומים או נועצים אלא שוקטים, מבקשים ויודעים את שם ה', שכן אלוהי ישראל שבפתח המזמור היה שקט ורומם, עתה כבר נודע שמו בכל הארץ.

כנגד שלושת השלבים המתארים התפתחות בתודעתו של האויב גם בתודעתו של המשורר חלה התפתחות משולשת במהלך המזמור. גם כאן ההתפתחות ניכרת החל מן הבית הראשון, דרך הבית השני וכלה בחתימת המזמור ומתבטאת בלשונות הפנייה של המשורר לאלוהיו:

אֱלֹהִים... אֵל (פס' 2).

אֱלֹהִי (פס' 14).

שִׁמְךָ ה'... שִׁמְךָ ה' (פס' 17, 19).

בפתיחת המזמור פנה המשורר פעמיים אל אלוהיו בלשון אוניברסלית וסתמית: "אלהים... אֵל" (פס' 2). במחצית השנייה של המזמור פנייתו של המשורר היא עדיין בלשון אוניברסלית, אך מתלווה אליה סיומת של שייכות וקרבה: "אלהי!" (פס' 14).³² אולם בחתימת המזמור שם האלוהות הכללי והאוניברסלי מפנה את מקומו לשמו הפרטי של אלוהי ישראל המופיע אף הוא פעמיים: "ויבקשו שמך ה'", וידעו כי אתה שמך ה'" (פס' 17, 19).³³ נמצא, שכתוצאה מן העימות בין קואליציית האויבים הרחבה ובין עם ישראל הן האויב הן המשורר המבקש להיוושע ממנו עוברים תהליך מקביל, שסופו הכרה בשם ה' והתקרבות אליו.

32 כמו במחצית הראשונה של המזמור, גם במחצית השנייה האל מופיע פעמיים. פעם אחת מפני המשורר בלשון שייכות – "אלהי", ופעם אחת בלשון סתמית-אוניברסלית מפני העמים: "נירשה לנו את נאות אלהים" (פס' 13).

33 זנגר, תהלים, עמ' 346, מציין הקבלה בין שני שמות האלוהות "אלהים – אל" (פס' 2) בפסוק הפותח את המזמור ובין שם הוי"ה והתואר "עליון" בפסוק החותם את המזמור (פס' 19). אלא שלא נראה שיש להקביל במזמורנו בין שמות האל ובין המילה "עליון", שאמנם ברוב מופיעה בספר תהלים מקבילה לשם הוי"ה או אלוהות, אולם במזמורנו היא משמשת תואר, כפי שדייק גם זנגר עצמו. המילה "עליון" משמשת תואר גם בתה' צו 9: "כי אתה ה' עליון על כל הארץ / מאד נעלית על כל אלהים".

רשימת קיצורים ביבליוגרפיים

- P. Auffret, "Qu'ils sachent que toi, ton nom est YHWH! Etude structurelle du Psaume 83", *Science et Esprit* 45/1 (1993), pp. 41-59
אופרי, מזמור פג
- J N. Aletti & J. Trublet, *Approche poétique et théologique des psaumes analyses et méthodes*, Paris 1983
אלטי, תהלים
- י' בן שם, "מחקרים בתהלים פג", בתוך: ספר שמואל ייבין: מחקרים במקרא, ארכיאולוגיה, לשון ותולדות ישראל, ירושלים תש"ל, עמ' 126-139
בן שם, מזמור פג
- C.A. Briggs & E.G. Briggs, *A critical and exegetical commentary on the Book of Psalms* II, Edinburgh: T & T Clark (The International Critical Commentary) 1925
בריס, תהלים
- ג' ברין, עולם התנ"ך, תהלים ב, תל-אביב 1997
ברין, תהלים
- M. Dahood, *Psalms II 51-100*, (Anchor bible), 1968
דהוד, תהלים
- F. Delitzsch, *Biblische Kommentär über die Psalmen*, Leipzig: Dorffling und Franke, 1894
דליצש, תהלים
- Y. Hoffman, "Patterns of religious response to national crisis in the Hebrew Bible, and some methodological reflections", in: H.G. Reventlow & Y. Hoffman (eds.), *Religious Responses to Political Crisis in Jewish and Christian Tradition*, New York-London: T & T Clark, 2008, pp. 18-35
הופמן, תגובות למשברים
- P. Van der Lugt, *Strofische structuren in de Bijbels-Hebreeuwse poëzie: de geschiedenis van het onderzoek en een bijdrage tot de theorievorming omtrent de strofenbouw van de Psalmen*, Kampen: J.H. Kok, 1980
ואן דר לוגט, תהלים

- P. Van Midden, "The peoples in Psalm 83", *Give Ear to My Words*, Amsterdam 1996, pp. 79-90 ואן מידן, מזמור פג
- B. Weber, "Psalm 83 als Einzelsalm und als Abschluss der Asaph-Psalmen", *Biblische Notizen* 103 (2000), pp. 64-84 וובר, מזמור פג
- A. Weiser, *Psalms* (OTL), London 1962 וויזר, תהלים
- F.L. Hossfeld & E. Zenger, *Psalms 2: A Commentary on Psalms 51-100*, Hermeneia; Minneapolis, Minn.: Fortress, 2005 זנגר, תהלים
- ע' חכם, תהלים, כרך ב, ירושלים תשמ"א חכם, תהלים
- M.E. Tate, *Psalms 51-100*, World Biblical Commentary, 1990 טייט, תהלים
- י' ידין, "מצדה – עונת החפירות הראשונה תשכ"ד", ידיעות בחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה כט (תשכ"ה), עמ' א-ב ידין, מצדה
- מ' כהן (מהדיר ועורך מדעי), מקראות גדולות הכתר: ספר תהלים, א-ב, רמת-גן תשס"ג כהן, כתר
- ב' מזר, כנען וישראל: מחקרים היסטוריים, ירושלים 1974 מזר, כנען וישראל
- פ' מלצר, פני ספר תהלים, ירושלים תשמ"ג מלצר, תהלים
- S. Seiler, "Bemerkungen zu Strukturen und theologischen Akzentsetzungen im LXX-Psalter: dargestellt an Ps 82[83]", *Bulletin, International Organization for Septuagint and Cognate Studies* 41 (2008), pp. 46-58 סיילר, תרגום השבעים
- י' פליקס, עולם הצומח המקראי, רמת גן 1957 פליקס, הצומח המקראי
- R. Kittel, *Die Psalmen übersetzt und erklärt*, Leipzig: Deichertsche, 1929 קיטל, תהלים
- F.B. Koster, *Die Psalmen Nach Ihrer Strophischen Anordnung Übersetzt*, 1837 קסטר, תהלים

מרים סקלרץ

H.J. Kraus, *Psalms 60-150*, vol. 2, A Continental
Commentary (trans. H.C. Oswald), Minneapolis
1993

קראוס, תהלים